GEMEENTE GRATHEM

Inhoudsopgave

1. Inleiding

2. Bodemgesteldheid

3. Grondgebruik
   - 3.1 Agrarisch
   - 3.2 Niet-agrarisch

4. Infrastructuur
   - 4.1 Wegen
   - 4.2 Waterlopen
   - 4.3 Spoorlijnen en tramlijnen

5. De gemeente Grathem

6. Conclusies

Literatuur

Kaartmateriaal

Gemeentebeschrijving Grathem

1 Inleiding

1.1 Gemeente Grathem
p.a. Brugstraat 15
6096 AA Grathem
Inventarisatiegebied Midden-Limburg
Aantal inwoners : 2861 (16-5-1988)
Oppervlakte : 21,19 km2
Nederzettingen : Geneijgen, Grathem, Heiakker, Kelpen, Oler.

1.2 De gemeente Grathem, deel uitmakend van het inventarisatiegebied Midden-Limburg, grenst aan de noordzijde aan de gemeente Nederweert (inventarisatiegebied Limburgs Peelgebied). De oostelijke begrenzing wordt gevormd door de gemeenten Baexem en Heel-Panheel. Ten zuiden van Grathem ligt de gemeente Thorn. De westelijke en zuidwestelijke begrenzing wordt gevormd door de gemeente Hunsel. Al de laatstgenoemde gemeenten behoren tot het inventarisatiegebid Midden-Limburg.
De gemeentegrenzen van Grathem hebben vanaf 1850 tot op heden geen wijzigingen ondergaan.

2. Bodemgesteldheid

2.1 De bodem van de gemeente Grathem bestaat vrijwel geheel uit zandgrond.
De noordelijke begrenzing wordt gevormd door de Leveroyse beek. In dit beekdal bevinden zich klei-afzettingen.
In het noordelijk deel van de gemeente, rond de kern Kelpen, strekt zich van zuidwest naar noordoost een brede strook met lagere zandgrond uit. Ten zuiden van deze brede strook lagere zandgrond bevindt zich een strook met hogere zandgrond, met hierin het dal van de Rijdtbeek. Even ten zuiden van deze beek ligt de kern Oler. Verder zuidelijk is een gebied met vlakke stuifzandachtige grond gesitueerd.
De kern Grathem is gelegen op een gebied met hogere zandgrond, langs de Uffelse Beek. In dit beekdal bevinden zich klei-afzettingen. De Uffelse Beek stroomt even ten oosten van de kern Grathem in de Haelense Beek, die deels de grens van de gemeente Grathem met de gemeente Heel-Panheel vormt.

De gemeente Grathem is gelegen op het laagterras van de Maas. Dit laagterras wordt plaatselijk doorsneden door de genoemde beken. Deze beken vormen een zogenaamd beekdalpatroon, dat zich kenmerkt door bos en grasland.
De afwatering geschiedt op natuurlijke wijze via diverse beken en waterlopen. Het grondgebied van de gemeente Grathem ressorteert onder het Waterschap Midden-Limburg.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

De gemeente Grathem kan omschreven worden als een gemeente die vanouds een agrarisch karakter heeft. De Tranchotkaart, vervaardigd tijdens het eerste kwart van de negentiende eeuw, bevestigt dit beeld.

Langs de Leveroyse Beek, de noordelijke begrenzing met de gemeente Heythuysen, lagen weilanden, afgewisseld met broekbos. Iets verder zuidelijk was de bodem in gebruik als akkerland.
Een groot gebied in het midden der gemeente werd ingenomen door het heidegebied de Oldersche Heide. Langs de grens van dit gebied met de gemeente Hunsel bevonden zich kleinere vennen en moerassen.
Ten zuiden van deze Oldersche Heide was wederom een strook grond in gebruik als akkerland. Door dit gebied stroomt van zuidwest naar noordoost de Rijdtbeek.
Verder zuidelijk werd een strook grond ingenomen door een heidegebied van kleinere omvang, begrensd door het dal van een kleine waterloop waarvoor de kaart geen naam vermeld. Langs deze waterloop bevonden zich weilanden.
De kern Grathem ligt langs de Uffelse Beek in de zuidpunt van de gemeente. Langs deze beek bevonden zich weilanden. In het gebied direkt noordelijk en noordoostelijk van Grathem lag akkerland. Ook in dit gebied bevonden zich diverse verspreid gelegen boerderijen.

Een vergelijking van het grondgebruik tijdens het eerste kwart van de negentiende eeuw met het beeld dat kaartmateriaal uit 1934 laat zien toont het volgende beeld .
Langs de Leveroyse Beek bevonden zich in hoofdzaak weilanden , soms afgewisseld met broekbos. Rond de kern Kelpen was de grond in gebruik als akkerland. Ten zuiden van Kelpen lagen enkele kleinere gebieden met heide en enkele vennen o.a. het Keversbroek , het Wessemer Ven en Moost.
Een groot deel van het vroegere heidegebied Oldersche heide was inmiddels in cultuur gebracht en in gebruik als akkerland. Langs de Rijdtbeek bevonden zich weilanden en akkerlanden en waren enkele percelen met dennen beplant. Eenzelfde beeld troffen we ook aan in het gebied ten zuiden hiervan langs de naamloze waterloop. Een soortgelijke afwisseling van akkerland, weiland en dennebos vormde het zuidelijk

deel van de gemeente. Langs de Uffelse Beek in de zuidpunt van de gemeente bevonden zich in hoofdzaak weilanden en enkele broekbossen.

Wat betreft het karakter van de agrarische activiteiten die tussen 1850 en 1940 in Grathem plaatsvonden, kan gesteld worden dat rond het midden van de negentiende eeuw de schaarse in cultuur gebrachte grond overwegend werd gebruikt als akkerland. Het grootste deel van het grondgebied van de gemeente Grathem bestond uit heide- en vennengebieden, afgewisseld met broekbossen. Op de weilanden langs de beken werd vee gehouden, de heide was geschikt voor de schapenhouderij. Grathem wordt in de literatuur tot het gebied van de zuidelijke Peel gerekend. Karakteristiek voor het hele gebied was de relatief grote oppervlakte woeste grond. Tussen 1870 en 1914 vond in dit gebied een grote ontginningsactiviteit plaats. Dit resulteerde in een toename van arealen bos, bouwland en weiland. De spaarzame landbouwoases groeiden geleidelijk uit tot een krans van landbouwdorpen. Vennen werden gedempt en kavels vergroot. Het landschap kreeg zijn huidige vorm.
Wat betreft de verkavelingssituatie in het begin van de negentiende eeuw kan worden geconstateerd dat de percelen wei- en akkerland van betrekkelijk kleine omvang waren. Rond 1935 was de in cultuur gebrachte heidegrond verdeeld in relatief grote kavels. Op de Kelpender heide, gelegen ten zuiden van de kern Kelpen was een regelmatig geordend kavelpatroon herkenbaar. In het oude bouwlandgebied waren nauwelijks veranderingen opgetreden.

De situatie heden ten dage te Grathem verschilt niet wezenlijk van de in het voorgaande beschreven toestand rond 1935. Ten zuiden van de Leveroyse Beek is thans een groot gebied in gebruik voor grootschalige landbouw. Direkt langs de Rijdtbeek bevinden zich vochtige weilanden met aansluitend een oud-bouwland gebied met velden met randbebouwing. Zuidelijk hiervan ligt een strook met wederom grootschalige landbouw. Direkt ten noorden en ten noordoosten van de kern Grathem ligt een oud-bouwlandgebied met randbebouwing.

3.2 Niet-agrarisch

Gedurende de periode 1850-1940 bevonden zich in de gemeente Grathem slechts bescheiden met de aldaar aanwezige bodemsoorten verbonden industrieën. In de nabijheid van kasteel Ten Hove, ten noordwesten van de kern Grathem, werd in 1848 een steenbakkerij opgericht. Op kaartmateriaal uit 1867 wordt deze steenbakkerij echter niet meer vermeld.

4. Infrastructuur

4.1 Het wegennet van de gemeente Grathem kan in het begin van de negentiende eeuw gekenschetst worden als weinig ontwikkeld.
Het grondgebied werd niet doorkruist door wegen van provinciaal belang. De hoofdverbindingen liepen vanuit het dorp Grathem naar de omliggende kernen. Vanuit de kern Grathem liep een weg in noordoostelijke richting naar Baexem. Een andere route liep in zuidoostelijke richting naar Panheel (gemeente Heel en Panheel).
In westelijke richting bevond zich een weg naar Hunsel (gemeente Hunsel). In noordelijke en noordwestelijke richting liepen wegen naar de kernen Oler en Kelpen. Deze interlokale wegen waren doorgaans onverhard en van slechte kwaliteit. Het heidegebied de Oldersche Heide was bereikbaar door middel van een netwerk van kronkelende landweggetjes.

Rond 1850 waren in de in het voorgaande geschetste situatie enkele veranderingen opgetreden. De belangrijkste toevoeging aan het wegennet was de reeds in 1812 aangelegde Napoleonsweg. Deze weg van provinciale betekenis liep van Venlo via Maaseik (België) naar Maastricht. Een tweede verbinding was de zogenaamde Baexemerdijk die het noordelijk deel der gemeente van oost naar west doorsneed. Het overige wegennet binnen de gemeente verkeerde in onverharde toestand.

Tussen 1850 en 1940 zijn er wederom enkele belangrijke veranderingen opgetreden. De weg van Grathem in noordoostelijke richting naar Baexem werd verhard. Dit gold tevens voor de weg vanuit Grathem in noordwestelijke richting naar de kernen Oler en Kelpen. Deze weg liep verder in noordelijke richting naar de gemeente Nederweert. Een gedeelte van de weg vanuit de kern Kelpen in westelijke richting naar Ell (gemeente Hunsel) was verhard. In de zuidpunt van de gemeente had de kern Grathem een verharde verbinding met de Napoleonsweg gekregen.
In het tussen 1870 en 1914 ontgonnen gebied werden een aantal onverharde wegen aangelegd.

4.2 Waterlopen

Diverse kleinere waterlopen doorkruisen het grondgebied van de gemeente Grathem. De noordelijke begrenzing met de gemeente Nederweert wordt gevormd

door de na de tweede wereldoorlog genormaliseerde Leveroyse of Tungelroyse Beek. Deze beek komt uit de richting van de gemeente Hunsel en verlaat de gemeente in oostelijke richting. Eveneens vanuit de gemeente Hunsel komt de Rijdtbeek de gemeente binnen. Zij stroomt in noordoostelijke richting langs de kern Oler, om via de grens met de gemeente Baexem de gemeente weer te verlaten. Ten zuiden van de Rijdtbeek bevindt zich een kleinere naamloze waterloop, die in noordoostelijke richting langs de verspreide bebouwing Heiakker stroomt.
Door de zuidpunt van de gemeente stroomt van west naar oost de na de tweede wereldoorlog gekanaliseerde Uffelse Beek. Deze waterloop stroomt door de kern Grathem, en mondt even ten noordoosten van de kern uit in de Choorbeek of Grathemerbeek. Deze beek vormt voor een deel de grens met de gemeente Heel en Panheel.

Het westelijk deel van de gemeente wordt van zuid naar noord doorsneden door het kanaal van Wessem naar Nederweert. Dit kanaal is in 1929 aangelegd als verbindingskanaal tussen Maas en Zuid-Willemsvaart.

4.3 Spoorlijnen en tramlijnen

De noordpunt van de gemeente Grathem wordt van oost naar west doorkruist door de spoorlijn Roermond-Weert, aangelegd in 1879. Tramlijnen werden niet aangetroffen binnen de gemeente Grathem.

5. De gemeente Grathem, nederzettingen.

5.1 Grathem

De kern Grathem kan in haar oorspronkelijke vorm gekarakteriseerd worden als een nog gaaf kransakkerdorp. In zijn meest volmaakte vorm bestaat een kransakkerdorp uit een krans van langs een centrale akker gelegen buurtschappen, met een centraal daartussen gelegen kerk- of marktdorp. De uitbreiding van de bebouwing in het centrale dorp vindt plaats langs oude wegen, de zogenaamde "einden" die dit dorp met de omliggende buurtschappen verbinden.

De Tranchotkaart vervaardigd in het begin van de negentiende eeuw toont de bebouwing rond het knooppunt van een aantal interlokale wegen , nabij de Uffelse beek.
Ten zuidwesten van de kern Grathem, aan de overzijde van de Uffelse Beek lag Kerkens Castel, dat thans kasteel Oud-Buggenum wordt genoemd. In 1796 staken Franse troepen het oude kasteel in brand. Eind negentiende eeuw werd het kasteel geheel herbouwd als moderne villa in renaissance stijl.
Het aantal inwoners bedroeg begin negentiende eeuw ongeveer 930.

Rond 1850 was de kern Grathem niet wezenlijk veranderd. De aanwezigheid van een kapel even ten noorden van deze kern wordt op kaartmateriaal duidelijk aangegeven. De betrekkelijk geïsoleerde ligging van kasteel Oud-Buggenum bleef gehandhaafd. De bewoner van kasteel Ten Hove richtte in 1848 een steenbakkerij op.
De gemeente had destijds ongeveer 1000 inwoners.

Tussen 1850 en 1940 onderging de gemeente Grathem enige groei.
In 1866 telde Grathem twee bierbrouwerijen. In 1913 waren beide brouwerijen nog in bedrijf. Aan de Uffelse Beek, langs de weg Grathem-Kelpen bevond zich een watermolen. Het bouwjaar is onbekend, wel is deze molen in 1874 verbouwd.
In deze periode vonden de grote ontginningen plaats.
Rond de eeuwwisseling nam de pendel naar Duitsland grote vormen aan. De hogere lonen die over de grens betaald werden en de grotere werkgelegenheid aldaar waren de belangrijkste oorzaken. In 1905 telde Grathem 20 pendelaars. Het betreft gewoonlijk functies waarvoor geringe scholing vereist was. In

het jaar 1900 bedroeg het aantal inwoners 1112. Dit aantal groeide tot 1663 in 1940.

Langs de weg in noordoostelijke richting naar de kern Baexem (gemeente Baexem) nam de bebouwing in deze periode duidelijk toe. Dit gold eveneens, zij het in geringere mate, voor de bebouwing langs de weg in zuidoostelijke richting naar Panheel (gemeente Heel en Panheel).

5.2 Kelpen

De kern Kelpen bevindt zich in het noordelijk deel van de gemeente. Deze kern heeft de vorm van een lineaire nederzetting langs de weg in noordelijke richting naar o.a. Leveroy (ged. gemeente Nederweert, ged. gemeente Heythuysen).
Kaartmateriaal vervaardigd in het eerste kwart van de negentiende eeuw maakt geen melding van de naam Kelpen. Wel bevond zich een groepje boerderijen in een klein akkerbouwgebied ten zuiden van de Tungelroyse Beek. De boerderijen heetten o.a. Begijnhof, Houten, Jeurissen, Mols en Joosten.
In de periode tot circa 1850 was het aantal boerderijen in dit gebied iets toegenomen. De zogenaamde Kuyperkaart uit 1866 vermeldt de naam Kelpen wel. Een belangrijke ontwikkeling voor Kelpen vormde de totstandkoming van de Baexemerdijk. Een verharde weg die Baexem met Weert verbond.
Ter hoogte van Kelpen werd op deze weg tol geheven. Een brug zorgde voor de oversteek over de Tungelroyse Beek. Rond deze kern bevonden zich o.a. het Eerden Ven, het Keversbroek en de Kelpender Heide.
In dit gebied vonden tegen het einde van de negentiende eeuw grote ontginningen plaats. Het aanwezige veen werd geëxploiteerd. De oude gebruiksvormen raakten op de achtergrond. De schapenhouderij op de heidegebieden, de boekweitcultuur en de bijenteelt verdwenen. Dit gold ook voor de bezembinderij en de turfgraverij. De vroegere Peelarbeiders werden geleidelijk zandboeren. Er ontstonden nieuwe welvarende kerkdorpen die aan de veenexploitatie hun opkomst dankten.

5.3 Oler

De kern Oler ligt ongeveer in het midden van de gemeente Grathem, in de buurt van de Rijdtbeek. In het begin van de negentiende eeuw betrof het een tiental verspreid gelegen boerderijen in een klein akkerbouwgebied te midden van de Oldersche Heide. Kaartmateriaal uit deze tijd vermeldt voor de boerderijen o.a. de namen Vogels, Leegveld, Pollart en Hoffer.
In de periode tot 1850 veranderde deze kern

nauwelijks qua grootte en structuur. De benaming van de boerderijen is wel veranderd. Onder invloed van de ontginningen werd ook Oler getransformeerd van veendorp tot een woonkern waar akkerbouw de voornaamste inkomstenbron vormde. In de periode tot 1940 is een lichte toename van de bebouwing tot stand gekomen. Kaartmateriaal vervaardigd rond 1935 maakt melding van een school in Oler. Tevens bevinden zich een tweetal kapellen nabij Oler, langs de weg Grathem- Oler- Kelpen.

5.4 Verspreide bebouwing

De gemeente Grathem kende in de periode 1850-1940 buiten de drie genoemde kernen slechts weinig verspreide bebouwing. Tussen de kern Grathem en de kern Oler bevonden zich twee groepjes verspreid liggende boerderijen. De buurtschap Heiakker lag ten oosten van Oler. Deze buurtschap bestond begin negentiende eeuw uit een zestal boerderijen. Deze boerderijen waren gesitueerd in de buurt van de kleine naamloze waterloop ten zuiden van de Rijdtbeek.
De buurtschap Geneijgen bestond uit slechts enkele boerderijen en lag iets ten zuiden van Heiakker.
Langs de weg vanuit de kern Grathem in noord-oostelijke richting naar Baexem (gemeente Baexem) lagen een drietal boerderijen genaamd Negenterhoef, Haegerhoef en Meertenhoef. Langs de grens met de gemeente Hunsel bevonden zich eveneens enkele verspreid gelegen boerderijen.
Rond 1850 had nauwelijks enige uitbreiding van deze bebouwing plaatsgevonden. Ook in de periode 1850-1940 nam de verspreid gelegen bebouwing in de gemeente slechts in geringe mate toe. Langs het in 1929 aangelegde kanaal Wessem-Nederweert werden wel enkele panden gebouwd.

5.5 Nederzettingen na 1940

In de periode na 1945 vonden in de kern Grathem op relatief grote schaal uitbreidingen plaats. Aan de noordzijde ontstonden verschillende nieuwe woonwijken.
In de kern Oler vond enige verdichting van bebouwing plaats. De kern Kelpen maakte een relatief sterke groei door. Aan de westzijde van de Grathemerweg werden in deze kern enkele nieuwe woonwijken gebouwd. Ten noorden van deze kern, in de nabijheid van de Rijksweg, kwam een industrieterrein van bescheiden omvang tot stand.
De verspreide bebouwing nam, op een enkele nieuwe boerderij na, niet toe.

6. Conclusies Grathem

6.1. Naar aanleiding van het verrichtte veldwerk dienen omtrent de gemeente Grathem de volgende opmerkingen de gemeentebeschrijving af te ronden.
Gesteld kan worden dat binnen de gemeente Grathem in de periode 1850-1940 sprake is van invullingen binnen de bestaande structuren van de kern Grathem. De kernen Kelpen en Oler die aan de veenexploitatie hun opkomst danken, hebben in de periode 1850-1940 hun huidige structuur gekregen.
Het geven van een stedebouwkundige typologie is gegeven de ontwikkelingen binnen de gemeente in het tijdvak 1850-1940 niet relevant.

6.2. Betreffende de diverse kernen binnen de gemeente Grathem kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt.

Grathem
In de kern Grathem heeft zich in het tijdvak 1850-1940 een geringe groei voorgedaan. Met name aan de twee noordelijke interlokale wegen, de Baexemerweg en de Lindestraat en de zuidelijke weg naar Heel en Panheel, de Brugstraat, is de bebouwing toegenomen.
Aan de Brugstraat betreft het met name vrijstaande woonbebouwing uit de jaren dertig, doorgaans van een sober traditioneel allooi.
Een opmerkelijk element vormt het kasteel Oud-Buggenum, dat aan het eind van de negentiende eeuw geheel in renaissance stijl is herbouwd als moderne villa.

Kelpen
De kern Kelpen, in het noordelijk deel van de gemeente, heeft haar opkomst te danken aan de veenexploitatie. In het tijdvak 1850-1940 heeft de kern de definitieve aanzet gekregen tot haar huidige vorm. In 1925 werd de kerk van de Heilige Liduïna van Schiedam gerealiseerd met bijbehorende pastorie in eenzelfde geel getinte baksteen uitgevoerd. Het ontwerp was afkomstig van de architecten Jos en Pierre Cuypers.
Tegenover de kerk, aan de Grathemerweg, is nadien vrijstaande woonbebouwing gerealiseerd in een traditionele bouwstijl.
In de noordpunt van de gemeente is bebouwing aangetroffen aan de Kelpenerweg, daar waar voorheen een station langs de spoorlijn Roermond-Weert lag. Dit Kelpen station omvat thans nog een restant van de stationsbebouwing uit het begin van deze eeuw.

Oler

De kern Oler heeft eveneens aan de veenexploitatie haar opkomst te danken. In de periode 1850-1940 is het dorp onder invloed van ontginningen van veendorp in een woonkern veranderd. Daartoe werd omstreeks 1935 een school met onderwijzerswoning gebouwd. Thans heeft de school een nieuwe bestemming gekregen, nl. als brandweerkazerne.

In de periode 1850-1940 vond nauwelijks een groei van de verspreide bebouwing plaats. Opmerkelijk gegeven vormt het relatief hoge aantal kapelletjes uit de MIP-periode.

Literatuurlijst

1. Handboek der geografie van Nederland, deel IV, Zwolle 1959.
2. Het huis der gemeente Grathem, Grathem 1985.
3. J.Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg, Maasbree 1981.
4. Lijst van Nederlandse gemeenten, 's-Gravenhage 1988.
5. Ph. van der Maelen, Dictionnaire Géographique du Limbourg, Assen 1978.
6. Drs. J.F.R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen, Drs. Th.J.A.H. Claessens, Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914, Assen 1965.
7. Streekplan Noord- en Midden-Limburg,3 dln., S.L. 1982.

Kaartmateriaal

1. Tranchotkaart nr. 38 Heijthuysen 1803-1820,
en nr. 45 Stevensweert 1803-1820.
1 : 25.000
2. Kaart uit J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg
Gemeente Grathem 1867
1 : 37.500
3. Topografische kaart nr. 738 Baexem
en nr. 745 Thorn
1934
1 : 25.000
4. Kaart gemeente Grathem
1982
1 : 10.000
5. Kaart provincie Limburg, regio Midden-Limburg
1982
1 : 50.000

Bij de gemeentebeschrijving gevoegde afbeeldingen

I	De huidige gemeente Grathem
II	Tranchotkaart zuidelijk deel Grathem
III	Tranchotkaart noordelijk deel Grathem
IV	De gemeente Grathem 1867
V	De gemeente Grathem in 1934

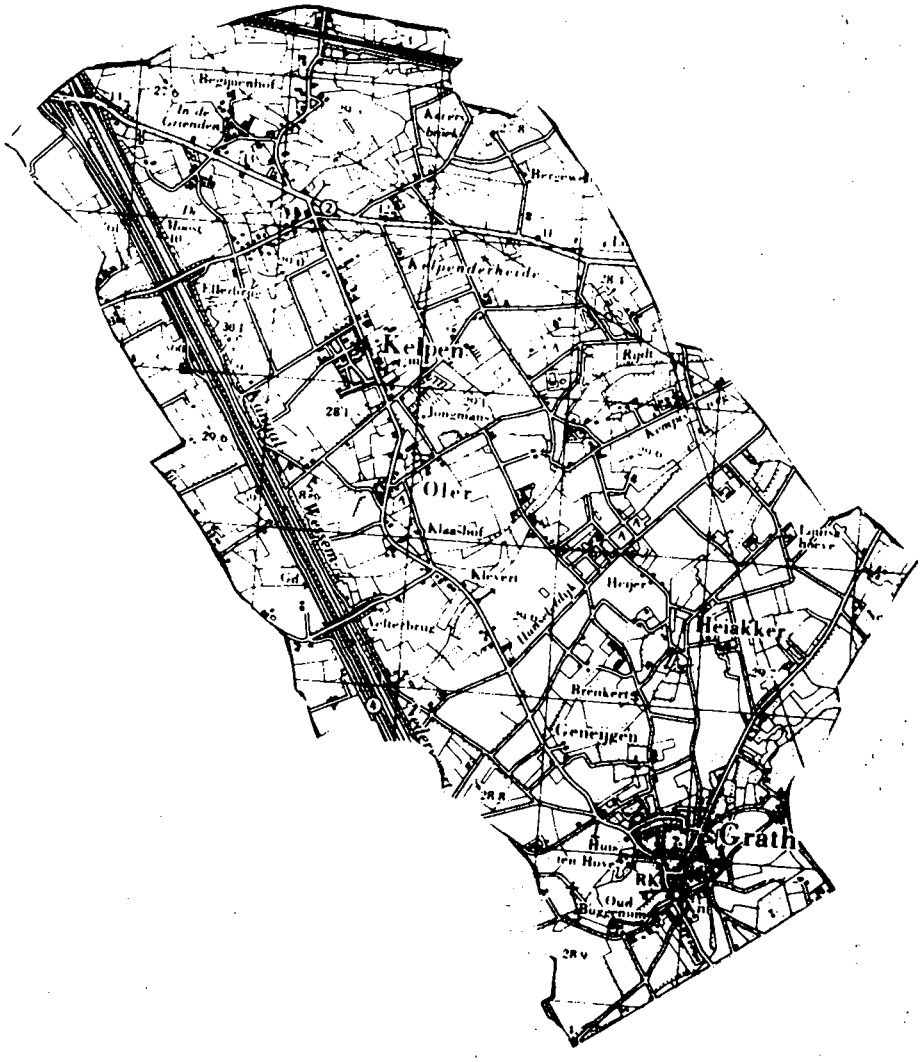
Kelpen
Oler
Heiakker
Grath
Genenjgen
Klaashof
Klaven
Heyen
Breuken
Aalpenderheide
Jongmans
Rijdt
Lelieberg
Oud
Buggenum
RK

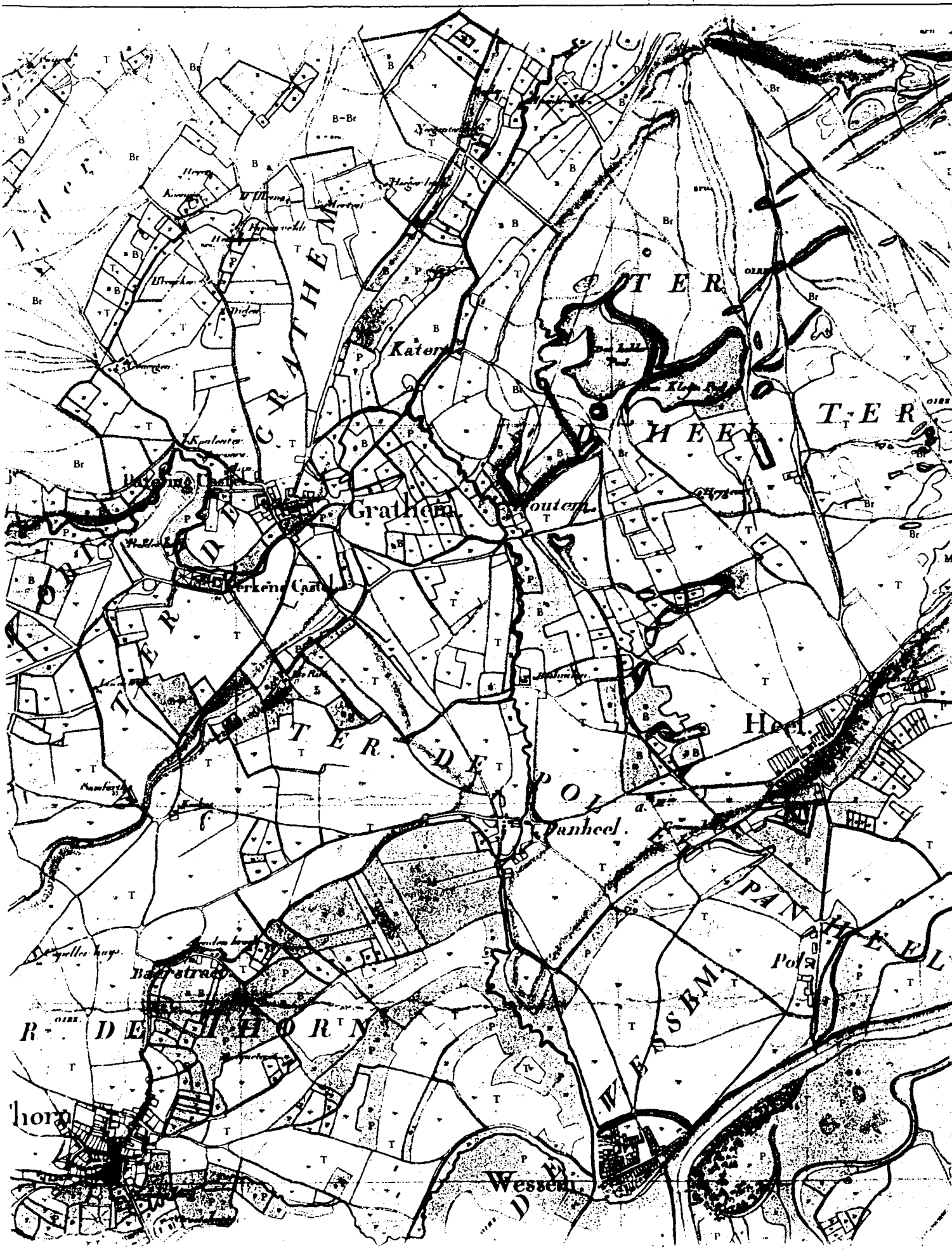
Grathem
Katen
Heel
Panheel
Wessem
Baarstraat
Kerkeng Castel

Gaffel peel
Vlasroot
de Kouk
Schoore Street
Buexen
Pollart
Hoffer
Wien
Maxy
Heymans
Lavelroy
Kerckevelt
Conings
Watjens
Horck
Nieuwstraat
Schuurse Straat
Leeg Veld
Buexenhaus
den Hoek
de Roostraat
Reducirt von Bayer Lieut:

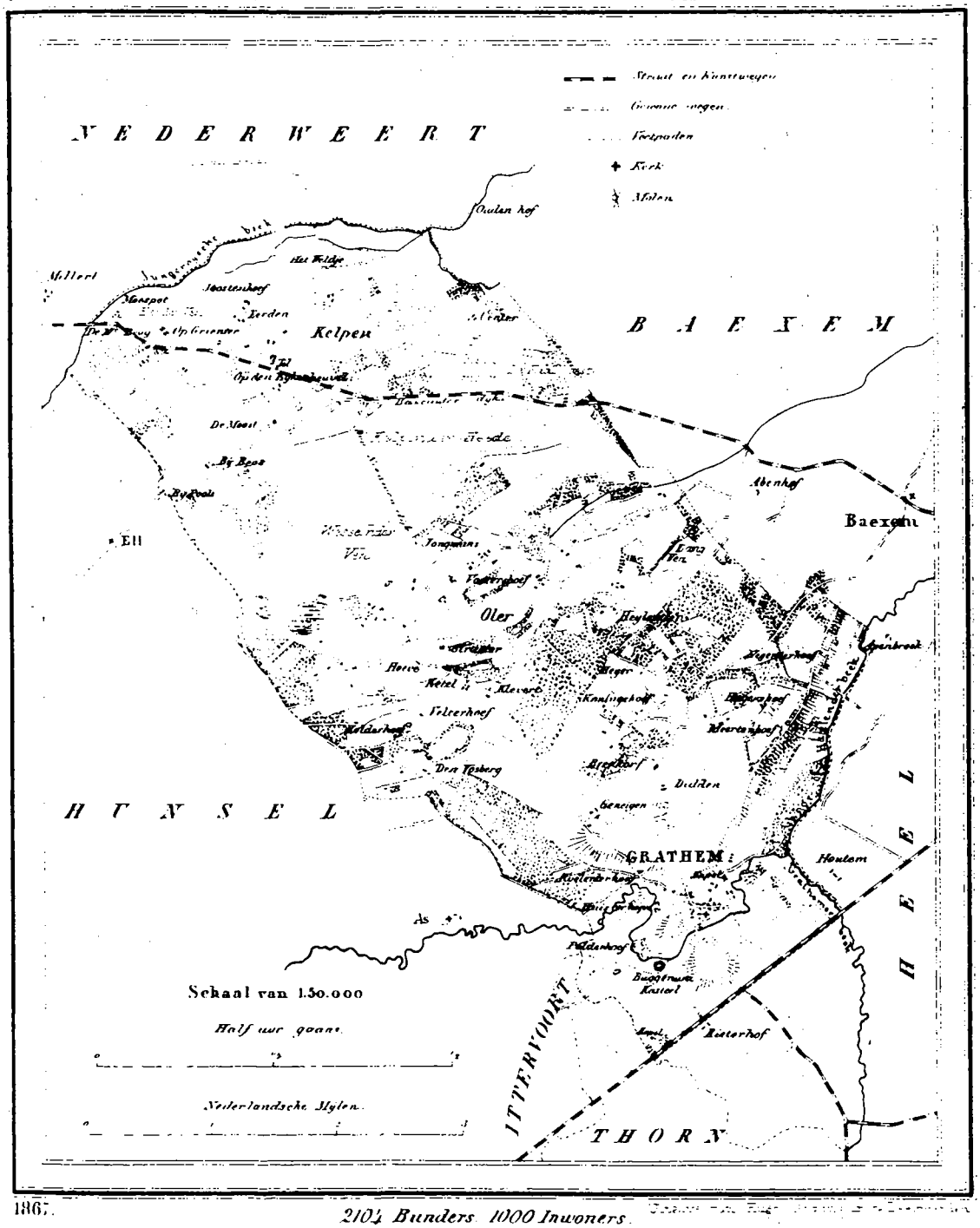

1867. 210¼ Bunders 1000 Inwoners

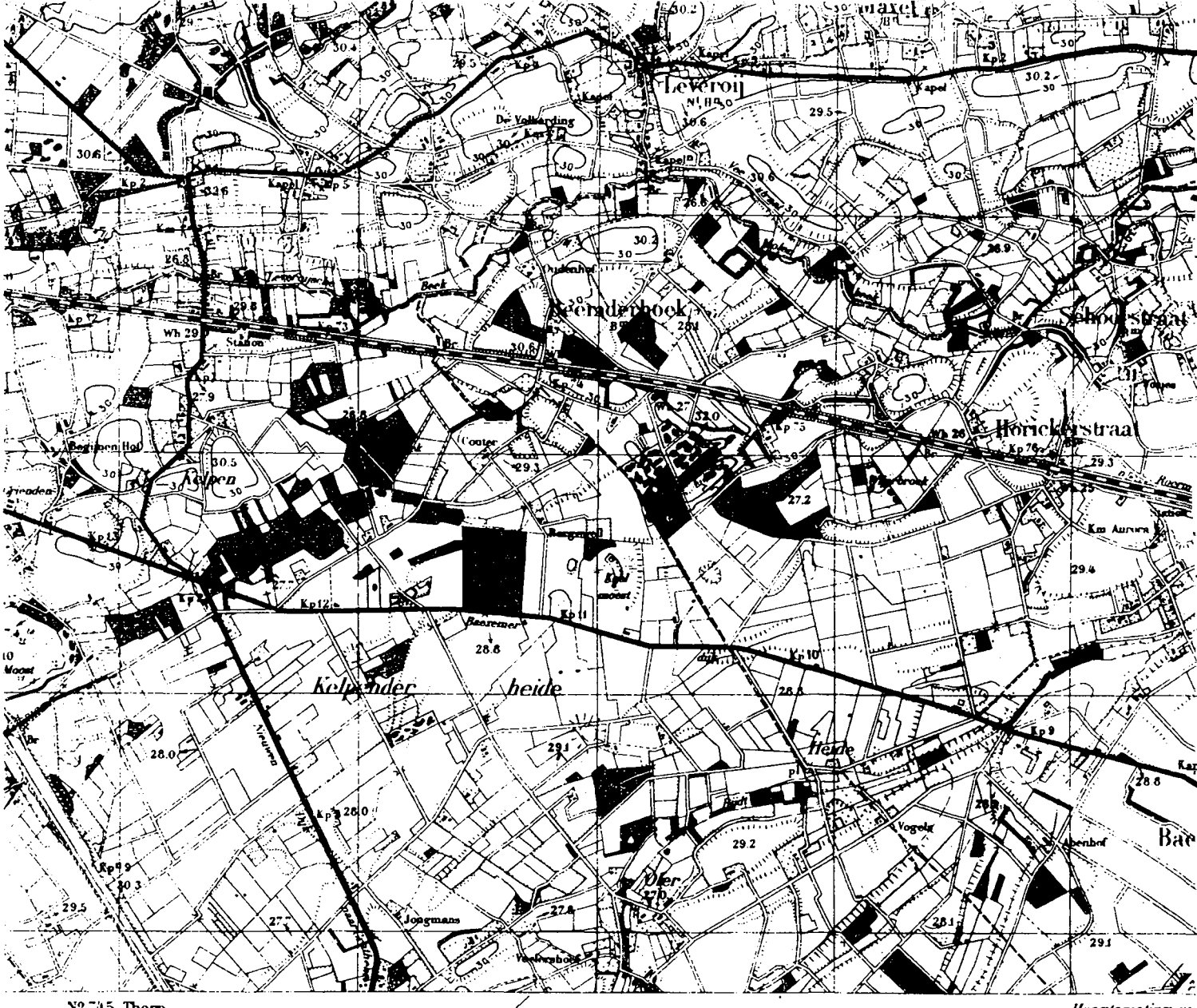

№ 745 Thorn.

Hoogtemeting
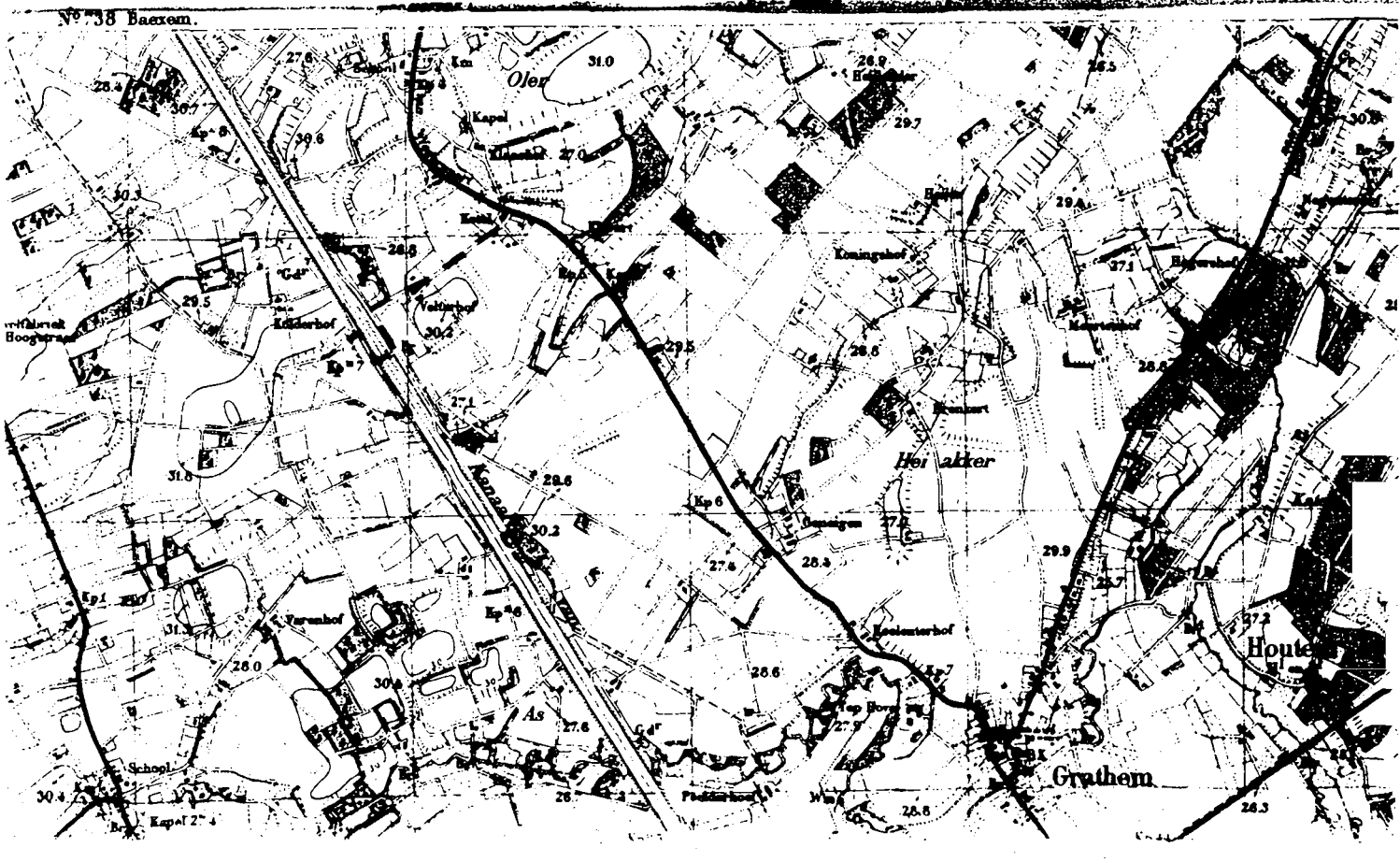
№ 738 Baexem.